

Olvasatok

Bretter György Magyarországon*

MESTER BÉLA

Olvasni csak „visszafelé” tudjuk a szövegeket, mindig abból a hagyományból, amelyben éppen vagyunk. (Még akkor is, ha nagy nehézséget okozna annak eldöntése, hogy mi is az a hagyomány, amelyikben mi vagyunk benne, különösen manapság és tájainkon.) A dolog nem lenne szóra sem érdemes, hiszen jól rendezhető akár egy historista fogalomrendszerben is – egyén és Világszellem viszonya ugyanahhoz a történeti időhöz, mondhatnánk –, ha a kétféle viszonyulás, keveredvén, nem kerülne ellentmondásba egymással, és ez az ellentmondás nem vetné föl a szövegértelmezés autoritásának problémáját.

Márpedig a kétféle viszonyulás feltétlenül keveredik: hiszen az értelmező is olvasóként kezdi. Érdemes megfigyelni a hosszú életű mesterek tanítványait. Ki-ki esküszik a saját interpretációjára, amelyik is persze mindig nagyon elmés, megalapozott, a mester szövegeinek teljesen legitim olvasatán alapul. A különbség általában abból ered – ha leszámítjuk más mesterek hatását és a tanítványok későbbi önálló rendszereit –, hogy a tanítványok különböző időpontokban kapcsolódtak be a mester gondolkodásába, más-más művekkel ismerkedtek meg előbb, és az a kép, amely kialakult bennük erről, meghatározta a többi szöveg értelmezését is. Az út, amelyet a tanítvány bejárt a mester eszméinek megismerése során, észrevétlenül a mester gondolati útjaként, „fejlődéseként” értelmeződik. Így értelmezik a tanítványok mesterük elemzése által önmagukat.

Én is visszafelé-olvasóként kezdtem – Bretter legelső kötetét olvastam legutoljára. Amikor a nyíregyházi főiskolai könyvtárban

* *Bretter-olvasatok Magyarországon* címmel megjelent a *Korunk* 1994/5. számában.

megtaláltam a *Vágyak, emberek, isteneket*, meglepődtem: a kötet csak helyben olvasható, bizonyos tanulmányok számos sora sűrűn aláhúzva piros, kék és zöld tollal – akkurátusan, vonalzóval –, a többi szöveg érintetlen. Biztos jelei a kötelező-olvasmányként való-létnek, az én itt-létem kezdete (1981) előttről. A többi kötet – ha megvan – már csak egy könyv a többi közül, bejegyzések és különleges védelem nélkül. (Az efféle apróságok is jelei lehetnek a különféle Bretter-olvasatoknak.)

De visszafelé is többféleképpen lehet olvasni. Ha például elegendő számú, a hetvenes években egyetemre járt magyarországi bölcsésszel beszélget az ember a „kolozsvári iskoláról”, hamar kiválik egy szűkebb réteg, amely ebben az időben nagy kedvvel olvasta az *Echinot*, ismerte a – sokszor saját véleményük ellenére – Bretter-tanítványoknak tartott szerzők nevét, azután, kedvet kapva, elkezdte magát Brettert is olvasni. Ha egy ilyen emberrel otthonában beszélgetsz erről, előbb-utóbb leveszi a polcra a köteteket is. A legtöbb ugyanis megvan, *kivéve az elsőt és az utolsót*. Az első hiánya érthető: 1970-ben a házigazda még – legföljebb – gimnáziumba járt. *A kortudat kritikájának* hiánya már érdekesebb. 1984-re mintha az érdeklődés fogyott volna el. Most vesszük észre azt is, hogy a beszélgetést észrevétlenül kezdi belengeni valamiféle nosztalgia: a házigazda hálás, amiért emlékeztetem régi kedvenc szövegeire, de az is nyilvánvaló: ezek *egykori* kedvencek.

Pedig a nyolcvanas évek elég eseménytelenül teltek egészen a végükig, igazán találó rájuk az orosz kifejezés: *a pangás évei*. Nem voltak kivonulások, bevonulások, az egyetlen térségünkbeli komolyabb politikai megmozdulást, a lengyelt is „jegelték” 1981-től. Senki nem tud olyan fontos dátumot mondani az évtized végéig, mint volt a megelőző etapokban 1956, 1968 vagy 1973. Mégis – vagy talán éppen ezért –, szépen lassan átrendeződött valami a magyarországi fejekben. Az értelmiségi közgondolkodás sajátos módon „előzte” azt, amit Bretter képviselt. Amikor olvasták – körülbelül második kötetétől haláláig, talán a két 1979-es posztumusz válogatásig –, még élt a hatvanas évekből átörökített eszme arról, hogy a teória valami alapvető dolog az ember számára: abban fogalmazza meg valamiképpen saját lényegét. Tartott még a reform-marxizmus tekintélye is, hiszen Nyugaton sem láthatott ekkor olyan nagyon mást még az a néhány szélesebb horizontú befogadó és alkotó sem.

A filozófia ebben az időben neki is látott antropológiát csinálni, eljutott egészen saját beszédmódja korlátainak felismeréséig, nekirugaszkodott, hogy más hagyományból vagy teljesen előlről alkossa újra nyelvét – nem utolsósorban éppen Bretter nyelvkritikájában –, de ez lassan mintha senkit sem érdekelt volna már Magyarországon. Az itteni közgondolkodás elfordult a filozófiától és annak félbe-szerbe hagyott nyelvi problémájától, és a szociológiában kezdte újrafogalmazni magát. Azután, valamivel később, a

közgazdaságtanban. (Voltak is teljes világmagyarázati igénnyel föllépő érdekes és értelmes közgazdasági és szociológiai elméletek, filozófia-pótlékok.)

Mintha a Monarchia szellemi élete tért volna vissza: Eötvös vagy Erdélyi gondolatait nem folytatja senki, hanem belemerül egyfajta pragmatizmusba, olyan, pozitivista vagy más gondolkodásmódba, amelynek alapján jólesően sokat és hasznosan lehet dolgozni – hátha e munka közben nem jutnak az ember eszébe az elmélet meg nem gondolt gondolatai. Mire a századfordulón megindul valami szellemi pezsgés a teóriában, már nincs mód ott folytatni, ahol a 19. század közepén megszakadt. Ilyenféle történet most is: bő évtizedig kimaradt a közgondolkodásból a filozófia, és mostanában, hogy visszatérni látszik, inkább észrevehető rajta – mondjuk – Hamvas Béla újjáéledése és kultusza vagy a posztmodern divatja, mint az évtizede megoldatlan problémák feldolgozása, ha nem is megoldása, legalább kezelése.

A teória különféle dialektusai vadonatújnak tűnnek az értelmiség új nemzedékeinek; de nem csupán dialektusként tűnnek újnak, hanem sohasem hallott újdonságnak számít a teoretikus beszédmód pusztá lehetősége is. Mintha most találtuk volna föl a filozófiát. Ne tévesszen meg bennünket a szűkebb szakmai körök új keletű érdeklődése a magyar filozófiatörténet témái iránt: ez a törekvés a filozófia közönségét gyakorlatilag nem is érinti, a publikum más részeit pedig csak filozófián kívüli okokból foglalkoztatja a jelenség. A helyzet nagyjából úgy írható le, hogy örülünk a magyar filozófiatörténet itt-ott felbukkanó, néha újrakiadott tárgyainak, de *csak mint muzeális értékeknek, amelyeknek léte vagy nemléte pillanatnyi vélekedéseinket, filozófiai ízlésünket és nézeteinket semmiben nem befolyásolja*. Ez a helyzet persze nem kell hogy tessen nekünk, hasznosnak sem kell tartanunk, azonban mindenképpen fennáll.

A magyar filozófia ismét, mint a múltban már annyiszor, elvágja magát elődei nyelvétől – még a kortársaik beszédmódját ostorozó elődök nyelvétől is –, így teremtve újra saját hagyománytalanságának hagyományát. Hogyan is lehetne ma *hipotézist* alkotni a *nemzedékek kettős nyelvéről*, ha ahhoz legalább annyi kellene, hogy az ellentétes nyelvek még érthetőek – azaz: racionálisan elutasíthatóak – legyenek egymás számára. A harmadik nemzedék azonban – a mai – nem csupán megtagadja apái és nagyanyái nyelvét, hanem egyszerűen nem ismeri föl ezeket nyelvként, *semmilyen viszonyban nincs velük*. Ilyenformán a nyelv, amikor elemezzük, mintha már nem is a miénk volna. Talán a saját nyelvvel való szembenézés hiánya teszi hagyománytalanná a magyar filozófiát másik értelemben is. Minthogy kívülről, a legújabb „másodlagos frissességű” filozófiai hagyomány nyelvén beszélünk – ha beszélünk – saját elődeink filozófiájáról, a bölcséleti tevékenység nemigen válhat önmegértéssé, saját régi nyelvünkkel való szembesüléssé. Ha ez a szembesülés ritka ese-

tekben meg is történik, ez mindig csak az egyes filozófus „magán-történelme” lesz, sohasem egy kultúra önértelmezése. (Ilyen szempontból igazuk lesz azoknak, akik szerint nincsen magyar filozófiai hagyomány. Bölcséletünknek valóban nincsen története, csupán filozófiáról szóló *történeteink*, töredezett *magánhagyományaink* és legendáink vannak.)

E történetek egyike a Bretter Györgyről szóló. Szövegei, gondolkodásmódjának dokumentumai részei *egy* történetnek, *magánhagyományok* azok számára, akiknek mondani tud valamit az a pár évig tartó legenda, amelyben kialakulni látszott maga a filozófiai tradíció. Az a „nagy tradíció”, amely képes valamiképpen értelmezni a kultúrát, amelyben él, és önmagához, valamint saját múltjához is van valamilyen meghatározható viszonya.

Érthető a berzenkedés, amellyel a kortársak egy része fogadta Bretter ama kísérleteit, hogy szembesítse a beszélőket nyelvükkel; egy ilyen próbálkozás nemcsak hogy kellemetlen annak, aki úgy érzi – joggal egyébként –, hogy „róla szól a mese”, hanem ellentétben is áll azokkal az elvárásokkal, amelyeket közgondolkodásunk a filozófiának címez. Ezen elvárások szerint egy bölcselő ne magyarázza azt a kultúrát, amelyben él. A filozófia azért ne vizsgáljon efféleket, mert nem része az erre hivatott hagyományrendszernek, és nem is lehet része ennek, hiszen abban csak kultúrkritikai opcióval rendelkező szférák lehetnek jelen. A filozófiával az a baj, hogy nem végez kultúrkritikai, de kárhóztatói szerint nem is lenne szabad neki ezt tenni. Végül is semmit sem lenne szabad tennie, hiszen, ha egyáltalán van valami joga a létezésre, az is csak annyi, mint más kultúrjavaké: a pusztá önfelmutatás, a tautológia önélvezete.

Mi pedig itt maradunk az így felfogott „kultúrában” nyelvkritika nélkül, dadogva, szinte kitépett nyelvvel. Nem értjük, mi fáj, ha új frazeológiát hallunk régi szintaxissal. Nem tudjuk, mi a nyugtalanító abban, hogy nem esik kézről még egy szürke, de legalább érthető nyelv sem. Hogy olyan dolgok, amelyek egyébként megfogalmazhatóak lennének, kicsúsznak a kezünk közül. Nem is beszélünk ilyenekről. (Ehhez sincs meg a nyelv.) És ezért olvasunk kevés Brettert.

Olvasván, még szembesülnénk az arra való képtelenségünkkel, hogy beszéljünk önmagunkról.

(Mindazonáltal – egyebek mellett – ez az írás is megszületett, mi több: számít rá, hogy megértik...)

JEGYZETEK

A Bretter-értelmezés néhány lehetséges kiindulópontjára Kiss Endre hívta föl a figyelmet. (Szempontjai közül néhányat felhasználtam a fenti írásban.)

A magyarországi értelmiségi közgondolkodás beszédmódjait az adott időszakban Becskeházi Attila vizsgálta behatóbban. Gondolatainak néme-lyikét volt alkalmam élőszóban hallani tőle. Azóta nyomtatásban is meg-jelentek e vizsgálódások Kuczi Tiborral közösen írott könyvében (Becskeházi Attila: *Szociológia és társadalomdiskurzus*; Kuczi Tibor: *Szociológia, ideológia, közbeszéd*. In uók: *Valóság '70*. Scientia Humana, Budapest, 1992.)

A fenti szövegben a következő Bretter-művekre teszek konkrét uta-lást: *Vágyak, emberek, istenek*. Kriterion, Bukarest, 1970; *A kortudat kritikája*. Kriterion, Bukarest, 1984; *Itt és mást*. Kriterion, Bukarest, 1979; *Párbeszéd a vágyakkal*. Magvető, Budapest, 1979; különösebben pedig: *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről*. (Első megjelenés: *Ko-runk*, 1973/6.)